

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԹՈՐՈՍ ՔԱՅԱՆԱՅ ՓԻՒՍՈՓԱՅ

Մնած է ԺԳ դարու կիսուն Կիլիկիոյ մէջ: Հայրը Շատախ գաւառէն գաղթած էր Կիլիկիա: Թորոս իր հայրենի գաւառը եւ Տարօնի Ս. Կարապետը չէ տեսած մարմնական աչքով, ըստ իր առաջին յիշատակարանին: Ուսած է հաւանաբար Դրազարկի մէջ, վայելելով սէրն ու խնամքը Լեւոն Բ. Թազաւորին (1270-1289): Ստեփանոս կաթողիկոսի վախճանումէն հոգը արեւելեան Հայաստան պատուիրակ զրկուած է Հեթում Բ. Թազաւորին կողմէ, Թուման Եպիսկոպոսի հետ, Հրաւիրելու արեւելքի եպիսկոպոսներն ու իշխանները նոր կաթողիկոսի ընտրութեան համար: Իրբեւ վարպետ գրիչ ունէր աշակերտներ, որոնցմէ կը յիշէ մին՝ Թորոս անուանով:

Իր գրչական գործունէութիւնը, ըստ մեզի ծանօթ ձեռագիրներու, կը տարածուի 1290-1306 տարիներուն վրայ: Այդ միջոցին Դրազարկի մէջ իր օրինակած Աւետարաններն են հետեւեալները, ժամանակագրական կարգով:

1.— 1290, Դրազարկ, Աւետարան, զոր նուիրած է Տարօնոյ Ս. Կարապետի Վանքին.— Կարապետ Վրդ. Լուսարարեան, Գաւաղանագիրք, Երուսաղէմ, 1912, էջ 65:— Այժմ Ձեռ. Երեւանի, Թ. 5736.— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 356:

2.— 1291, Դրազարկ, Աւետարան.— Արարատ, 1911, էջ 223:

3.— 1295, Դրազարկ, Աւետարան, ծաղկող Յովհաննէս: Գրուած Յովսէփ փիլիսոփայի յանձնարարութեամբ.— Մակար Եպս. Բարխուտարեանց, Արցախ, Բազու, 1895, էջ 41:

4.— 1301, Դրազարկ, Աւետարան, զոր նուիրած է Տարօնոյ Դազարու Վանքին՝ Առաջնորդ Արքանձա՛մ Եպիսկոպոսի խնդրանքով.— Յուշակ Ձեռ. Մշոյ, Երուսաղէմ, 1967, էջ 13-14:— Ասկէ օրինակուած է Երեւանի Թիւ 7519 Աւետարանը, 1327 թուին: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 202:

5.— Ն. ք. 1331, Դրազարկ, Աւետարան, զոր կը ստանայ Ստեփանոս Եպս. Տարսայիւն.— Արցախ, էջ 273: Մ. Արք. Սմբատեանց, Նկարագիր Երեւակայ, էջ 151: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 231:

Հատուածներ իր եւ չարիշմերու յիշատակարաններէմ:

1.— Բայց գրեցաւ լուսագործեալ Աւետարան ի լուսալլարեան ժամանակի... ի Կենարարի գալստենէն ՌՄՂԳ, իսկ ի Ոսրոմայն Պարսից սկսեալ մեր թիւս որ է 218 [=1290], ի Թազաւորութեան Հայոց բարեպաշտ, աստուածասէր, աստուածապահ, աստուածազարդ Թազաւորիս Հայոց Հեթմոյ, եւ ի Հովուապետութեան Տեառն ըմտեփաննոսի: Ես Թորոս նուաստ յոգնամեղ լոկ անուամբ քահանայ, բայց խորհրդով եւ դործով խաբեբայ, գրեցի զաստուածահաշ Աւետարանս ի գերահաշ ուխտս Դրազարկ... յառաջնորդութեան տէր Թորոսի:

Եւ եթէ յոր սակս գրեցի զսալս, յասացից փոքր ի շատէ, իշխելով իմ զպատմութիւն ծերունի հաւր իմոյ զհայրենի գաւառէն Շատախ կոչելոյ եւ զՏարօնոյ, եւ զգիրս սուրբ եւ յառաջընթաց Կարապետին եւ ամլորդոյն Յովհաննէս՝ հպողին յանհպելի

գլուխն Աստուծոյն մերոյ, եւ փրկչին Յիսուսին։ Եւ ի վաղիս ցանկայի տեսանել ըզսուրբ ուխտն եւ զհայրենի զաւան իմ եւ մինչ ցայս վայր զգալի աշուգ ոչ տեսի, այլ մտաւ յամենայն ժամ Եւ ես ինքնին ձեռաւ իմով գրեցի զցանկալի սուրբ Աւետարանս, եւ յարդարն ընչից իմոց ետու զսուրբ Թադևոս, զսկի զլիսադրովք, համաբարաբառաւ եւ չորեքին խորանաւ եւ բազմերանգ զունովք, կազմաւ եւ արծաթի կոճակաւ, յարմարեցի ըստ իմ փանաքի եւ թարմատաւ կարի, եւ ետու զսա ընծայ սրբոյն Յովհաննու Կարապետի որ է ի զաւան Տարոնոյ, յառաջնորդութեան տէր Յովհաննէսի գերամաքուր եպիսկոպոսի...։

Եւ արդ աղայն՝ նախ քան զամենայն աղօթս առնել, զի գտաբանութեալ եւ զսիրելւոքս արդս Հայոց ազատեսցէ Աստուած ի դառն ծառայութենէ փարաւորն, եւ ... յապերապան ազգէն իմալայէլի։ Զի բազում անգամ զաշխարհս Հայոց սրով եւ հրով մաշեցին եւ զտաճարն արարին խաչանց փառախ, զոր Տէր Յիսուս սատակեսցէ զնոցա։ Զոր միով ամառ յառաջ էստ զՅովհաննայ եւ զՆազաիւս քաղաքն Տրէպաւլիս եւ տապալեաց ի հիմանց։ Եւ երկու ամառ յառաջ տէրն իմ եւ ինամողն եւ անընդմիջեւ սիրով սիրողն եւ սնուցանողն զիմս նուառաւութիւն՝ բարեպալստ եւ աստուածապէր թարգմարն Հայոց հանգեաւ ի Քրիստոս, ԶԼԷ, յամենանի փառութիւն Զ, յառուրս չաբաթու, հայցեցէ յԱստուծոյ նմա մեղաց թողութիւն։ (Գաւազանալիք, էջ 65-67) 1

2. Կատարեցաւ սուրբ եւ գերահաշ Աւետարանս ի սուրբ ուխտս Դրազարիս, ի թուին Հայոց ԶԼԷ, ի թագաւորութեանն Հայոց Հեթմոյ, ձեռամբ թորոսի նուաստ եւ յոգնամեղ փիլիսոփայի, որոյ Տէր Յիսուս ողորմեսցի։

Շնորհիւ Տեսնն սկսաւ եւ ողորմութեամբ անորին կատարեցի զպանծայի եւ զփրկաւետ Աւետարանս, եւ թորոս, ի սուրբ եւ ի գերաւորաշ ուխտս Դրազարի ԶԼԷ թուականին, ի թագաւորութեանն բարեպալստ եւ աստուածապէր, արքային Հայոց Հեթմոյ՝

սրբուոյ Լեւոնի, ի դառն եւ ի զփոխակ ժամանակս, որ էր հարածուան քրիստոնէից, զոր յայտ ամի քաղեալ աւերեցան գեղեցկաւն քաղաքն Հոռոմայեցոց ծովեւ գերեայն Տրապաւլոյս եւ Աբալոյոյ, եւ եկեղեցիք քրիստոնէից եղեն հաւտից եւ խաչանց փարախ։ Եւ զկնի մի ամի առաւ աստուածաբարեալ զղեակն Հոռոմիւս ի գոռողէն Փարաւոնէ, որ էր արքա հայրապետացն Հայոց, եւ սպասք սրբութեանն գերի վարեցաւ հանդերձ մեր զլիովն հայրապետան, որոյ անուն Ստեփանոս։ Եւ հասեալ է քաղաքն Դամասկոս ճգնաւորական հանդիսիւ փոխեցաւ յաստեացս, եւ թիղ սուգ անձր խիթար ազգիս Հայոց։ Եւ յայնժամ խորհուրդ է մէջ առեալ թագաւորն Հայոց Հեթում, բոլոր ուխտին եկեղեցոյ եւ իշխանաւն հանդերձ, շնորհել բերդ ամուր եւ երկիր քառա Սր. Աթոռոյ Լուսաւորիին առ ի հաստատել վերստին։ Եւ առաքեն զիմս նուաստութիւն եւ զսիրելի եւ զանդակից եղբայրն իմ, զպատուելի եպիսկոպոս զտէր Թումաս, յաշխարհս արեւելից, առ ի մեծարանո եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց, զաք վերստին նորոգել զԱթոռ Սր. Լուսաւորչիին։ Եւ մեզ հրամայեալ է թագաւորն եւ ի սուրբ ժողովոյն, յառաջագոյն զալ ի դերո Սր. Առաքելոյն Թաղէոսի, առ գերահաշ եւ արժանապատիւ եպիսկոպոսն տէր Տերապոն, որ էր առաջնորդ Սր. Ուխտի Թագոյն Առաքելս, եւ յայտ ժամանակի փայլէր իրեւ զլաւ վառեալ ի մէջ գիւղերի, որ էր նաւահանգիստ վտանգելոց քաղցեցոց եւ ծարաւեցոց, շնորհաւ Սր. Առաքելոյն։ Եւ ի ամառ յառաջ եկեալ սուրբ արքայն Հայոց Լեւոն, բարեւ եւ սնուցանող եւ երախտաւոր տէրն իմ յայս Սր. Ուխտս, եւ բազում սէր զտեալ արքային Հայոց ի սիրոյ եպիսկոպոսն տէր Տերապոն... (Արարատ, 1911, էջ 223-224)։

3. Բայց գրեցաւ լուսադարեալ Աւետարանս ի լուսալրական ժամանակի... ի Կենաբարին զալստենէն (ՈՄՂԷ?), իսկ ի սուրբուր Պարսից սկսեալ ի մերս թիւ ԶԽԴ, եւ գրեցաւ յԱնապատիս Դրազարի կոչեցեալ...։

Եւ արդեւ իս մեղաւք մեռեալ հոգիս եւ անպիտան հոգս Յովսէփ փիլիսոփայ ետու զըրեւ զսուրբ Աւետարանս ի յողորմութենէն Աստուծոյ: ...Արդ զրեաց զերեք Աւետարանն սուրբ եւ պատուական հայրն մեր եւ վարդապետն Թորոս փիլիսոփայն ... իսկ զմիւս եւս Աւետարանն զգլուխն զսուրբ աստուածաբանն Յովհաննէս՝ գրեաց Յովհանն զրիչ եւ հոգեգրայրն մեր եւ պարդարեաց պէսպէս երանդով եւ զուշով (Արցախ, էջ 41-42):

4.— Արդ ես նուազ եւ թարմատար ոգիս, յոգնամեղ եւ անարժանս ի քահանայս՝ Թորոս փիլիսոփայ, ցանկացող եղէ սուրբ եւ կենսաբեր Աւետարանիս, եւ զրեցի զսա անարժան ձեռամբ իմով, յաշխարհիս Կիլիկեցւոց, ի սուրբ եւ ի գերահռչակ ուխտս Դրազարկ, որ է զամբարան թաղաւորացն Հայոց, եւ առաքելի յաշխարհն Հայոց ի գաւառն Տարանոյ, ի գերահռչակ եւ յաստուածաբանի Ուխտն պանծալի, ի Վանքըն Ղազարու, որ է բնիկ աշխարհն եւ գաւառն իմ հայրենի, ուստի նախնիքն իմ ազգաց յազգս, եւ տարամերժեալ ի բնիկ աշխարհէն իւրեանց եկեալ բնակեցան յաշխարհիս Կիլիկեցւոց: Եւ ես նուազ եւ մեղաւոր ոգիս Թորոս աստ ծնեալ եւ անեալ, եւ ցանկացայ զըրեւ եւ առաքել ի գաւառն իմ հայրենի, յազգս մեղաց եւ յանցանաց իմոց թողութեան...:

Արդ զրեցաւ սա ի սուրբ եւ ի գերահռչակ Ուխտս Դրազարկ, ի թուականութեանս Հայոց 28, ի թաղաւորութեանս Հայոց բարեպաշտ եւ սուրբ արքային Հայոց Հեթմոյ, եւ ի հովուապետութեան տէր Գրիգորոյ, եւ

յեպիսկոպոսութեան տէր Արքահամու Վանիցն Ղազարու, զոր խնդրեաց յիմս նուազութենէ, եւ ես յաւժար կամաւք զրեցի եւ շնորհցի զսա Սուրբ Ուխտիս, եւ յեւթն հարիւր յիսուն եւ հինգ ամիս դարձեալ եկն տէր Արքահամ ի մայրաքաղաքն Սիս, ուր եղեւ աշխարհափողով...:

Յիշեալիք ի Գրիստոս զեղբայրն իմ ըստ հոգւոյ զտէր Գէորգ, զի քառասուն ամ ի միասին էաք բնակեալ...: Յիշեալիք եւ զաշակերտն մեր զԹորոս եւ զԱռաքելն սպառաւորն մեր եւ Աստուած զձեզ յիշէ (Յուցակ 280. Մշոյ, էջ 13-14):

5.— Ի ձեռն ուրումն երբ յաշխարհէն Հայոց զրեալ ոսկեզաւծ որակաւք ի Դրազարկն ձեռամբ Թորոսի փիլիսոփային, զոր տեսեալ տեսնն Ստեփաննոսի Տարանոյն հըգաւր եւ իմաստուն գիտնականի ... ուրախ եղեւ իբրեւ ընծայ ի վերուստ առաքեալ: Եւ յազգս եղբաւր իւրոյ պարոն Շահնշահ... ստացաւ հանդերձ հոգեւոր հարբ իւրով Կիրակոս Վարդապետոյն, ի հալալ արդեանց իւրոց եւ [եւ] ընդելուզել ոսկւով եւ արծաթով եւ ակամբք պատուականաւք... (Արցախ, էջ 273-274):

Գրիչ եւ փիլիսոփայ Թորոս քահանայի ինքնութիւնը ըստ կարեւորն աշակէս որոշելով կը կարծենք թէ ցոյց տուած եղանք որ զինքը կարելի չէ նոյնացնել Թորոս Ռաւսլինի հետ, ինչպէս կը կարծեն ոմանք: Միւս կողմէն, չենք կարծեր որ ան կրնայ նոյնացուիլ Սարգիս Քահանայի որդի՝ Տաբոնեցի Թորոսին հետ, ինչպէս կը կարծեն ուրիշներ:

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ